

Метафизическо и постметафизическо мислене
Metaphysical and Post-Metaphysical Thinking

НИХИЛИЗМЪТ ПРОТИВ МЕТАФИЗИКАТА

Вяра Николова

Югозападен университет „Неофит Рилски“

Резюме. В статията се анализират идеите на Ницше от гледна точка на отношението му към метафизическата проблематика. Аргументира се идеята, че Ницше е последният метафизик, доколкото поставя, разглежда метафизични проблеми, докато решението им е антиметафизично, против традициите на модерната и класическата философия. Философията на Ницше предначертава нов тип философстване с маркерите на субективността, условността, относителността, другостта, различието и отричането на абсолютното, неизменното, инвариантното.

Keywords: metaphysics, invariant, morality, culture, evil, truth

Е ли нихилизмът нова форма на метафизика?

Какви са границите на метафизиката?

Метафизика е философско учение за неизменните и недостъпни за опита начала на света. Метафизиката е философски подход, който достига до първичните принципи, до същността и инвариантното. Метафизическият подход се стреми да открие същността. Но същността може да се открие в съществуването, да се обоснове, че същността е липсата на същност. Това е граничната линия. Метафизичният подход търси и разкрива същността. Постмодерният подход, който отрича метафизичната проблематика, изначално тръгва от предпоставката, че няма същности или че има едно многообразие от същности, което вече не е същност.

Възможно ли е Ницше, който руши философски принципи, преценява традиционните ценности, отрича идеи от позициите на нихилизма, да стои на метафизически принципи? Рушейки, да утвърждава неизменното, инвариантното? Да открива чрез нихилизма първичните принципи? Е ли нихилизмът форма на метафизика? (Хайдегер, 1993: 75). Отговорът на въпроса ще дойде по две линии: типа проблеми, които поставя Ницше, и решението им.

Какви проблеми поставя Ницше? Ето само някои от тях: за принципите на познанието, за същността на човека, за характера на развитието, за смисъла на злото, за факторите в историята. Това са проблеми, които философите от модерността решават еднозначно и безусловно. При Ницше решението е крайно нестандартно и в противоречие с традициите на модерната философия.

Принципи на познанието

Негативният патос на Ницше е насочен към стремежа за истина, към науката и рационализма. Ницше отбелязва, че в науката стремежът е всичко да бъде познато, тълкуваемо, да е полезно и употребимо. Но истината е най-слабата форма на познанието (Ницше, 1994: 113). Истината е род заблуждение, без което един определен род същества не би могъл да живее (Ницше, 1995б: 17). „Истината“ отвращава и изпълва живота със страдание (Ницше, 1995б: 75). Истината е: полезна лъжа, само инструмент за оцеляването ни. Няма обективно знание, защото няма универсален критерий за истина, има различни гледни точки. Разумът е зло, а в случая със Сократ разумът е тиранин (Ницше, 1992: 23). И ако сетивата мамят, а разумът „поправя“ грешките, разумът е пътят към трайното, а сетивата са измамници, съблазнители, унищожители (Ницше, 1995б: 66). Затова Бог е мъртъв, защото няма кой да узакони обективните ценности, валидни за всички (Shand., 1994: 197). Метафизиката, моралът, религията, науката са само различни форми на лъжата. С тяхна помощ човек *вярва* в живота (Ницше, 1995б: 210). Истината е грозна, а изкуството е, за да не загинем с истината (Ницше, 1995б: 193).

Интелектуалният релативизъм на Ницше се изразява в отхвърляне на възможността за абсолютно познание и в отричане на необходимостта от философски системи. Всичко е интерпретация според определена гледна точка, която, разбира се, е субективна.

Същността на човека

Преди всичко Ницше отрича традиционното схващане за свободата на волята – идея, която модерността свързва със същността на човека. Във философските традиции свободата на волята е търсена в различни посоки: в инстинкта (страстта), в дълга (необходимостта да се подчинява), в познанието („логическата съвест“), в избора на забранени удоволствия. Човек е убеден, че това, което го прави силен, трябва да е елемент от свободата му. Ницше смята, че свободата на волята е изобретение на господстващите съсловия (Ницше, 1993: 130–1) и се основава на психологическата илюзия, че щом човек не чувства зависимост, значи е независим. Ницше пита: „Ами ако така е привикнал към оковите, че не чувства тяхното бреме?“. Така „свободата на волята“ е просто липсата на чувство, на усещане за „новите окови“ (Ницше, 1993: 131). Ницше противопоставя на свободата на волята „волята за власт“ – основен човешки порив и въжделение (Ницше, 1995б: 138). Волята за власт е инстинкт за свобода (Ницше, 2000а: 90).

Формите на волята за власт са:

- 1) „низши“ – инстинкт за самосъхранение, и „висши“ – стремеж към свобода и независимост;
- 2) подчинението на този, който има власт, и любовта, като сигурен начин за господство над могъщия;

3) самообричането и чувството за дълг, съвестта, утехата, че принадлежиш към по-висок ранг (Ницше, 1995б: 161–2).

Следователно основният стремеж у човека е към сила и самоусъвършенстване, удоволствието е само съпровождащо явление. Затова е убеден, че не човечеството, а свръхчовекът е целта (Ницше, 1995б: 276).

Същността на човека се крие в обстоятелството, че човекът е „преценяващо животно само по себе си“. Човекът е същество, което изпитва гордост и превъзходство над останалите животни, същество, което измерва ценностите, което оценява и измерва (Ницше, 2000а: 69).

Характеристики на развитието

Проблемът за развитието има следните измерения: какво представлява развитието, има ли посока, има ли логика, има ли детерминизъм и каузални зависимости? Ницше взема идеята на Хераклит за потока и я екстраполира за човешкото развитие. В този тип развитие липсват естествени закони, причинност и логика. Също като Юм той смята причинността за навик, мрежа от асоциации или просто вяра, но не и наличие на обективни причинни връзки. По повод на оптимистичните идеи за бъдещето на човечеството Ницше казва иронично: нека да се пазим от вярата, че животът е „чакалня“ за нещо друго (Shand, 1994: 201).

За Ницше теорията за еволюцията е развитие чрез мутации, а не възходящо развитие. Ницше изразява характера на развитието на света с две понятия: воля за власт и вечното възвръщане (Shand, 1994: 201).

Същност на злото

Ницше обосновава идеята, че моралът е артефакт, няма никакви аналогии с природата, няма възможност за обективни измерения. С присъщия си поетичен стил Ницше казва: „Величавото *безразличие* на природата към доброто и злото“ (Ницше, 1995б: 207).

Ницше разграничава три периода в развитието на морала.

Първият период е дохристиянски, езически, античен или *доморален* период, в който няма индивидуално морално съзнание, за добро се смята всичко, което е лъжа, отмъстителност, жестокост, злото, обратно, е малодушието, но и благородството.

Вторият е *морален* период, в който ясно се разграничават два типа морал: господарски (здрав, упадъчен) и робски – стаден, на масите. Съществува ясна дистанция между роби и господари.

Робският морал е „стаден“, защото помага да оцелее обществото, защитава слабите, но и има силна жажда за отмъщение и завист. Робският морал изисква подчинение, милосърдие, състрадание, алтруизъм и в този смисъл е полезен.

Господарският морал няма социални или алтруистични цели, той е немилосърден, жесток, неконформен, себелюбив, но със силна степен на самоуважение, индивидуализъм, свобода и гениалност.

Третият период е *свръхморален*, с девиз: „Падналия го бутни“.

След като моралът е система от правила без аналог в природата, кой създава тези правила? Формулирането на основанията и критериите за морала зависи изцяло от доминиращите социални структури. В този смисъл Ницше отбелязва, че понятията за добро и зло са относителни.

Най-общо има два модела или два субекта на нормотворчество, всеки от които претендира за инвариантност: на властващите, силните и управляващите и на християнската религия, която налага коренно противоположни параметри.

Единият субект са силните хора, които се самовъзвеличават и обявяват за ценност всичко, което притежават: това са силата, богатството, щедростта, благородството, строгостта, суровостта, гордостта (Ницше, 2000: 216–7). Силните и благородните имат потребност от врагове като отдушник на афектите завист, надменност. Чрез етимологичен анализ Ницше показва, че във всички езици от думите „аристократичен“ и „благороден“ се развиват понятията за добро (душевно благороден, душевно извисен) (Ницше, 2000а: 22). Тъй като властващите са тези, които определят понятието „добър“, то извисеността и гордостта са качества на благородния. И обратно, всичко презривно е лошо – това е страхливият, дребнавият, недоверчивият, използвачът, унижаващият се, просецият, лъжецът, с една дума – „народът“.

Вторият тип субект на морални норми е християнството, създало морала на „модерното време“. Това е моралът на робите, който налага други морални ценности, качества, които облекчават страдащите, като съчувствие, услужливост, готовност за помощ, търпение, усърдие, смирение, дружелюбие – все полезни качества, които помагат да се понасят по-леко житейските трудности. Следователно това е морал на полезността.

Така за робския морал силата е зло. Ницше отбелязва, че чисто семантически в робския морал думите „добър“ и „глупав“ са много близки (Ницше, 2000б: 218–9), злите постъпки са характерни за могъщите и добродетелните, докато низките постъпки – за потиснатите (Ницше, 1995б: 288). Робският морал издига като ценност примирението, свенливостта, саможертвата, абсолютното послушание, а творческите натури са обект на присмех и на насаждане на угризения на съвестта, те се чувстват като бунтовници срещу Бог, несигурни и потиснати (Ницше, 1995б: 222).

На християнството, като възплъщение на злото, противостои и генетически го предхожда езичеството. Езичеството има друго отношение към злото: „още гърците не са могли да прибавят към щастието на боговете си по-приятна добавка от радостите на жестокостта (Ницше, 2000а: 67). Освен това при езичеството боговете са използвани за оправдание на човека и в злото, като причина за злото („Трябва да го е подвел някой Бог“). Защото боговете не поемали наказанието върху себе си, а което е по-благородно, те са поемали вината (Ницше, 2000а: 99).

Ницше обобщава същността на злото в няколко характеристики.

1. Моралът е всичко, което е противоестествено. Обратно, дивият човек (злият човек) е връщане към природата. Затова моралът е зло. За Ницше злото е в сла-

бостта, в потиснатата воля за власт, в смиренито и в послушанието. Зло е всичко, което идва от завистта, слабостта, отмъстителността (Ницше, 1991: 73).

2. Моралът е следствие, симптом, маска, болест, недоразумение, но и лечебно средство, стимул, пречка, отрова (Ницше, 2000а: 13). Злото е отровата, която погубва по-слабите индивиди и е храна за силните (Ницше, 1994: 54). Доброто е *люкс*, изтънченост, *порок* (Ницше, 1995б: 250).

3. Моралът по същество е средство за отбрана и защита, той е необходим на инфантилния човек, докато зрелият човек няма нужда от морал, той има оръжия, той е агресивен (Ницше, 1995б: 140). Точно като едни *питомни животни* представяваме позорна гледка и се нуждаем от морално костюмиране. Европеецът е станал болнаво, немошно, сакато животно и като питомно същество е нещо половинчато, слабо, недодялано. Затова моралът го разкрасява, прави го по-благороден, по-значителен, по-представителен, „по-божествен“ (Ницше, 1994: 209).

4. Моралът е противоположен и несъвместим с истината. Всъщност моралът може да се преодолее с истина. Поради това в психологическия портрет на „добрия“ влиза като условие за съществуването му лъжата, защото той отказва да види реалността.

Фактори на историята

Модерните теории за историята представят модел, който има няколко определени характеристики: прогресистко развитие или упадък, линейно или циклично. Тези характеристики се опират на презумпцията, че в историята най-съществени са повторенията, законите, а всичко случайно, несигурно, внезапно е зло (Ницше, 1995б: 283). Ницше отрича познатите модели и пита: откъде човек взема понятието за реалност? Защо свързва страданието с промяната, измамата, противоречието? Защо е тази омраза към всичко преходно, изменчиво? Откъде е тази висша оценка за трайното, неизменното?

Ницше отрича в историята да има закони, повторения и смисъл, защото „светът не е организъм или живо същество, не е и машина. Общият характер на света е вечен хаос, не в смисъла на недостатъчна необходимост, а в липсата на ред, красота, мъдрост и др. подобни естетически понятия“ (Ницше, 1994: 111). Историята не е нито свършена, нито красива, нито благородна. Не съществуват закони, няма цели, следователно няма и случайност. Защото случайност има само там, където има смисъл (Ницше, 1994: 112).

Светът не създава нищо ново. Няма трайни субстанции като материя. Илюзия е представата за битието като неизменно (Ницше, 1994: 111–112). Ницше казва: *търся вечността на преходното* (Ницше, 1995б: 304). Светът е нещо постоянно дадено, той не възниква, нито загива или възниква и загива, но без да има начало и без да има край. Той живее от само себе си (Ницше, 1995б: 304).

Дори и да отрича моделите за описване на развитието – регрес, прогрес, линейно, циклично – той не може да избегне отговора на въпроса за фактора в

развитието на историята. Това е понятието съдба, а формулата *amor fati* – формула за човешко величие (Ницше, 1995а: 58).

Фатализмът го спасява и от „низшата форма на интелигентност – вярата в прогреса“ (Ницше, 1996: 89). Още повече че да вярваш в прогреса, съвсем не е доказателство, че има прогрес! Ницше влага много патос, за да покаже неморалността на теорията за прогреса. Тя представлява убеждение, че родът дължи своята устойчивост на жертвите и постижения (Ницше, 2000а: 92).

Изобщо, думата прогрес е една „съвременна лъжлива идея“. Първо, човекът като род не представлява прогрес в сравнение с някое друго животно. Но и целият животински и растителен свят не се развива от низше към висше. Те се развиват едновременно, един над друг, един през друг и един срещу друг (Ницше, 1995б: 116).

Второ, човекът като род не прогресира, дори когато се достигат по-висши типове, защото те не се запазват. Така дори тези свръхразвити човешки екземпляри не повишават равнището на обществото. Европейецът от настоящето време по своята ценност стои несравнимо по-ниско от европейца на Ренесанса (Ницше, 1991: 78–9).

За Ницше историята е болест, тя трябва да бъде забравена. Без способността да се забравя не би могло да има щастие. Забравянето представлява сила, форма на могъщо здраве (Ницше, 2000а: 54). Мотивът му е психологически: историята ни учи на справедливост, но животът не се нуждае от справедливост, защото по същество е несправедлив (Ницше, 1995б: 290).

Отношението на Ницше към историята е достойно за психоаналитична интерпретация. Съветът му за отнасяне към историята със забравяне има психоаналитично обяснение. Това е процесът на изтласкване, потискане поради доминиране на една инфантилна позиция, която издава страх от миналото. Причината трябва да се търси в личната му нагласа да забрави унизителни и болезнени събития от живота си. Емоциите се забравят и изтласкват, разумът рови и осъзнава. Цялата му философия е подчинена на изтъкване на ролята на емоционалността, но защитена с рационални средства.

Хайдегер казва, че „Ницше мисли *метафизически*“ (Хайдегер, 1993: 75). Метафизиката според Хайдегер е „построената в думи мисъл за истината за същността като такава“ (Хайдегер, 1993: 79). Първият принцип от метафизиката на Ницше е нихилизмът (Хайдегер, 1993: 65). Следователно нихилизмът е новата форма на метафизика.

Ницше е в границите на метафизиката, доколкото поставя, разглежда метафизични проблеми. И в същото време руши метафизични принципи, защото решението на тези проблеми е антиметафизично. Така Ницше руши границите на метафизиката. Ницше е последният метафизик, защото тематизира значими философски проблеми, и е първият постмодерен философ, защото решенията на проблемите са изцяло против традициите на модерната и класи-

ческата философия и предначертават нов тип философстване с маркерите на субективността, условността, относителността, другостта, различието.

Категоричността на Ницше е в отричане на абсолютното, неизменното, инвариантното. Ницше тегли черта, слага демаркационна линия, граници на философстването между абсолютната и относителната истина. Съветът му към философите е да се отнасят към себе си с чувство за хумор, да не претендират за абсолютната истина.

Ницше извежда метафизическите основания на доброто и злото от една абсолютна и единствена формула, която се свежда до опозицията: природно, естествено – протиестествено, изкуствено. Чрез тази формула нещата лесно се трансформират – ако „естественото“ е силата, инстинктът, волята за власт и те са Доброто, тогава за Злото остава всичко обратно – моралът, който налага ценността на слабия, послушния, смирения, разумът, който винаги коригира и оспорва сетивата, идеята за свобода на човека, която влече след себе си презумпцията за грях и нуждата от наказания.

Идеите му разкриват по категоричен начин тенденции, които дълго време са били пренебрегвани, подценявани или игнорирани. Наистина християнството иска да моделира един смирен, покорен, послушен човек. Силната воля и смелост често се наричат агресия и плашат слабите хора. Християнството налага аскетичен идеал и отрича борбеността и съпротивата. Християнството модифицира любовта като смирение, а идеята за греха в голяма степен унижава човешката личност. Най-същественото е, че религията наистина отрича смисъла на живота – тук и сега на земята, и се отнася с презрение към всичко естествено, импулсивно, чувствено в човешката природа.

Ницше е много различен, не може да се причисли към никоя школа. Първо, заради критицизма: той се отнася към всички идеи и възгледи преди него като към фалшиви или фикции (Shand, 1994: 191).

Второ, той предопределя идейното развитие на цяла епоха:

– идеите на фатализма са възродени в сензационната концепция на Освалд Шпенглер, описваща историческото развитие като зависимо от съдбата;

– концепцията за търсене на основанията на социалното зло и изтъкване на позитивната роля на природното, на инстинктите пред разума е развита от Теодор Адорно;

– идеята за грозното, като знак за упадък, немощ, разрушение, тлеене намира израз в многобройните течения и школи през XX век, които използват средствата на изкуството за провокация, скандал;

– тезата на Ницше за инстинктите и сексуалността като доминиращ фактор намират развитие в идеите на психоанализата; Ницше въвежда понятието „религиозна невроза“ (което има израз в търсене на самота, в постене, в полово въздържание (Ницше, 2000: 67), което понятие после играе важна роля в психоанализата; нарича състраданието и любовта към човечеството развитие на

сексуалния нагон, справедливостта – развитие на нагона за отмъщение, добродетелта – развитие на волята за власт, идеи, които после оформят понятието сублимация. Идеята му, че щастието е в сферата на емоциите, инстинкта, естествените влечения, а не в разума, ограниченията, самобичуването, става основна догма на психоанализата;

– песимистичните му идеи за упадък и регрес са интерпретирани в различни съвременни историческите концепции;

– пророчеството му, че настъпва период на епохални, идеологически войни;

– констатацията му, че настъпва реакция на научната рационалност от варварството. Този „взрив на варварство ще измести културата на XIX век, която е съзercателна, неомощнохристиянска, уверена в прогреса“. Ницше пръв предупреждава, че варварството носи със себе си стремеж към демокрация и посредственост. Сега виждаме около себе си „взрива на варварството и посредствеността“ в масовата култура и индустрия и в масовите комуникации;

– опасенията му за израждане на човечеството, като на мястото на висшия вид хора започва да доминира стадото, масата, които „раздуват“ своите елементарни потребности до космически и метафизични. Само двадесет години по-късно Ортега-и-Гасет създава блестящата си концепция за „човека-маса“;

– схващането му, че в историята няма факти, а има само тълкувания, че светът има много смисли: „Единственото безспорно нещо е, че светът не се стреми към устойчиво състояние“ (Ницше, 1995б: 92), намери своето развитие в идеите, за историята като прекъсната, локална в концепцията за „конкретна история“ и илюзия за стабилност (Иля Пригожин). Философите на XX век обосноваха тезата, че историята е плурализъм на непримирими ценности, че има абсолютен политеизъм на ценности (М. Вебер), че няма едно-единствено време, а множество от времена, а дори се поставя и въпросът има ли изобщо история;

– нихилизъм – общото понятие на цялата постмодерна епоха, формулирано от Ницше, означава обезценяването или загубата на всички ценности. Това е времето, в което се натrapва липсата на смисъл. Въпросите „защо“ остават без отговор (Ницше, 1996: 27). Нихилизмът е липса на цялост, систематизираност, единство (Ницше, 1996: 31–3). Нихилизмът е липсата на цел. Нихилизмът е липсата на истина, няма абсолютни свойства, в естествените науки има само каузалност и механицизъм. Нихилизмът е вярата в това, че всичко е достойно за гибел (Ницше, 1996: 37).

Идеите на Ницше намират своя завършен, краен, абсурден израз в постмодерната проблематика като: Философия на свободата и повторението (Делюз), Несъизмеримото (Лиотар), Хетерогенното (Юлия Кръстева), Полифоничност на множество дискурси, Деконструктивизъм и различие (Дерида), Съвкупност от разнородни, паралелни потоци (Арно), Култ към различието (Дерида), Неопределеност, фрагментарност, липса на дълбочина, карнавализация (Хасан), Проблематизация на смъртта (Камю, Сартр) и края (Фукуяма,

Хънтингтън). Най-доброто обобщение е на Дерида: „Ако модернизмът е присъствие, постмодернизмът е отсъствие“.

И накрая, няма ги *философите – приятелите на боговете* (Ницше, 2000а: 68), да се поставят *отвъд* доброто и злото; което значи да се преодолее стадният морал.

Но няма го и философа, който да е тълкувател на нещата, а не просто разказвач (Ницше, 1996: 39).

ЛИТЕРАТУРА

Ницше, Фр. (2000а). *Към генеалогия на морала*. София: Захарий Стоянов.

Ницше, Фр. (1991). *Антихрист*. София: Евразия-Абагар.

Ницше, Фр. (1996). *Воля за власт, книга Първа и Втора*. София: Евразия.

Ницше, Фр. (1995а). *Ессе Нотто*. София: ЛИК.

Ницше, Фр. (1994). *Веселата наука*. София: УИ Св. Климент Охридски.

Ницше, Фр. (2000б). *Отвъд доброто и злото*. София: Захарий Стоянов.

Ницше, Фр. (1992). *Залезът на боговете*. София: ИК Христо Ботев.

Ницше, Фр. (1993). *Човешко, твърде човешко т. II*. София: ИК Христо Ботев.

Ницше, Фр. (1995б). *Воля за власт, книга Трета и Четвърта*. София: Евразия.

Shand J. (1994). *Philosophy and Philosophers*. London: Penguin books.

Хайдеггер М. (1993). *Время и бытие*. Москва: Республика.

NIHILISM VS. METAPHYSICS

Abstract. In this paper, the ideas of Nietzsche are analyzed, in terms of his attitude towards the metaphysical issues. The idea that Nietzsche is the last metaphysician is discussed – as long as he marks and analyzes metaphysic issues, when their decision is antimetaphysic, contrary to the traditions of the modern and classic philosophy. Nietzsche's philosophy sets a new type of philosophizing with the markers of the subjectivity, conventionalism, relativity, difference and denial of the absolute, invariability, rigidity.

Assoc. Prof. Vyara Nicolova, D.Sc.

✉ South-West University „Neofit Rilski“
66, Ivan Michailov Str.
2700 Blagoevgrad, Bulgaria
E-mail: vnica@abv.bg